

Wat als de slachtoffers spoorloos zijn?

De zoektocht naar verdwenen gevangenen tijdens en na de dictatuur (1973-1989)

Quand la victime est introuvable. À propos des détenus-disparus au Chili et des parents qui les ont cherchés pendant et après la dictature (1973-1989)

When the victim is nowhere to be found. Chile's "disappeared" and the families that have been searching for them during and after the dictatorship (1973-1989)

Antonia García Castro

Traducteur : Antonia García Castro

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1099>

DOI : [10.4000/temoigner.1099](https://doi.org/10.4000/temoigner.1099)

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2014

Pagination : 80-87

ISBN : 978-2-84174-674-3

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Antonia García Castro, « Wat als de slachtoffers spoorloos zijn? », *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 118 | 2014, Online op 01 octobre 2015, geraadpleegd op 23 octobre 2020. URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1099> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/temoigner.1099>

CHILI

Wat als de slachtoffers spoorloos zijn?

De zoektocht naar verdwenen gevangenen tijdens en na de dictatuur

→ **Antonia García Castro**, Radio Universidad de Chile

Rond 1974-1975 ontstaat de vereniging van familieleden van verdwenen gevangenen (*Agrupación de los familiares de detenidos desaparecidos*, AFDD) als een groep van lotgenoten: hun familieleden werden aangehouden maar nooit erkend als gevangenen door de agenten van de repressie. Wat de families toen niet beseften, is dat zij slachtoffer waren van een bijzonder ongewone misdaad. Een misdaad waarbij lijken verdwijnen, clandestiene operaties worden uitgevoerd en informatie wordt achtergehouden. Een misdaad die bovendien niet in de Chileense wet is opgenomen. Een onzichtbare misdaad, die het makkelijk maakt voor de militairen om tegenstanders uit te schakelen, maar ook om grote delen van de bevolking emotioneel te gijzelen. Door het gebrek aan informatie ontstond er immers angst en verwarring.

Niet alleen in Chili, maar in heel Latijns-Amerika waren ontvoeringen een drukingsmiddel. De staat wist via deze weg actiegroepen de mond te snoeren die de privileges van bepaalde segmenten van de samenleving aan de kaak stelden, en hun rechten gingen opeisen in de publieke ruimte. De herverdeling van de rollen was een lokale aangelegenheid en verliep in elk land op een andere manier. Toch werd er een internationale alliantie op touw gezet om dissidente stemmen te versmoren. Landen in de Zuidkegel wisselden informatie uit over de antisubversieve strijd, waarbij gedwongen verdwijning een krachtig wapen was.¹ Ondanks de historische afstand kunnen dit soort praktijken in feite teruggevoerd worden tot het Nacht und Nebeldecreet, dat maarschalk Keitel tekende in 1941 en gebruikte om de tegenstanders van het regime in de bezette gebieden te onderdrukken. De nazi's deporteerden bepaalde gevangenen naar Duitsland zonder hun familie op de hoogte stellen, en hielden zo de verschrikte bevolking in hun greep.

In feite zijn er altijd twee slachtoffers bij dit soort praktijken: degene die verdwijnt, en degene die de gevolgen van de verdwijning moet dragen. Zonder zichzelf daarom volledig weg te cijferen, springen de verenigde families in Argentinië toch erg bedachtzaam om met het gebruik van de term 'slachtoffer'. In de loop der jaren gaan ze die term bovendien anders definiëren. Dit artikel² onderzoekt hoe het concept vorm kreeg en focust daarbij op de politieke betekenis van de misdaad, het specifieke

(1) Vgl. Marie-Monique Robin, *Les escadrons de la mort. L'école française*, Parijs: La Découverte, 2004.

(2) Het uitgangspunt van dit artikel is een enquête die in de jaren negentig werd gevoerd voor een doctoraatsverhandeling onder begeleiding van Marie-Claire Lavabre (EHESS). Vgl. Antonia García Castro, *La mort lente des disparus au Chili sous la négociation civile-militaire (1973-2002)*, Parijs: Maisonneuve & Larose, 2002.

© Marcelo Montecino

karakter van de AFDD, de moeilijkheid om de situatie onder woorden te brengen, en vervolgens de hindernissen die de familieleden recent nog moesten nemen onder het democratische bewind. Zo hopen we te begrijpen hoe de families de term 'slachtoffer' telkens hebben ingevuld – en vooral hoe ze die *niet* hebben ingevuld.

HET POLITIEKE KARAKTER VAN DE MISDADEN

De geschiedenis van de AFDD is een bewustwordingsproces. Tijdens de zoektocht die zij voerden in naam van hun geliefden, zijn de families steeds meer te weten gekomen over de omstandigheden van hun verdwijning. Ze hebben die inzichten op diverse manieren met de samenleving gedeeld. De dossiers die ze openden in hun juridische strijd vormen een archief van onschatbare waarde. Alles wat we vandaag weten over de 'verdwenen gevangenen'³ in Chili, hebben we in feite te danken aan de families en aan de instantie die hen altijd heeft gesteund: het *Vicaría de la Solidaridad* (Vicariaat van de Solidariteit)⁴.

Het documentatiewerk van de AFDD is relatief onbekend en staat in de schaduw van haar meer 'spectaculaire' acties. Door te werken op twee fronten, zijn de families gaan beseffen dat de misdaden een politiek karakter hadden. Het is geen toeval dat de arrestaties plaatsvonden tijdens de staatsgreep van 1973, toen Chili na drie jaar

– Militaire staatsgreep in Chili: de ruïnes van het presidentiële paleis La Moneda na de bombardementen van 11 september 1973.

(3) In Chili gebruikt men de uitdrukking *detenidos desaparecidos*.

(4) In 1973 richtte de aartsbisschop van Santiago een instelling op met als voornaamste missie mensen te helpen die het slachtoffer waren van politieke vervolging. De Junta dwong de aartsbisschop de organisatie op te heffen, en dat deed hij ook, maar een dag later creëerde hij er meteen een nieuwe met dezelfde missie. Het Vicariaat van de Solidariteit werd gedoogd tijdens de dictatuur – hoewel er ook vergeldingen plaatsvonden.

CHILI
Wat als de slachtoffers
spoorloos zijn?
(vervolg)

socialisme weer ‘terugkeerde naar de orde’. De dagen die daarop volgden kan men gerust apocalyptisch noemen: de regering werd letterlijk bestormd door de Chileense rechterzijde die hulp kreeg uit Noord-Amerika⁵, het presidentieel paleis werd gebombardeed, mensen werden massaal gearresteerd, stadions werden omgevormd tot gevangenen. Hoe grootschalig de repressie ook was, de aanhoudingen verliepen niet willekeurig. Bepaalde personen werden wel degelijk gevisieerd.

Om het politieke belang van de verdwijningszaken te begrijpen, moeten we kijken naar de identiteit van de slachtoffers, en dan vooral naar hun engagement (in een bepaalde partij, vakbond, vereniging), hun professionele activiteiten en de sociale groep waartoe ze behoorden. Tijdens de dictatuur ontstonden namelijk eilandjes. Aan sommige wijken en families werd niet geraakt – hetzij in uitzonderlijke gevallen – omdat ze hadden meegewerkt aan de staatsgreep of ermee hadden ingestemd. Andere wijken werden net systematisch aangepakt, zoals de volkse buurten die de regering van het Volksfront (*Unidad Popular*, 1970-1973) steunden.

Deze elementen geven uiteraard slechts een fragmentarisch beeld van de politieke context⁶, maar ze staan wel centraal in het discours en de acties van de families. In hun ogen zijn de verdwenen gevangenen in de eerste plaats maatschappelijke en politieke actoren die precies omwille van hun engagement slachtoffer zijn geworden van een merkwaardige misdaad.

ACTIEVOEREN IN NAAM VAN DE ANDER

De Vereniging van familieleden⁷ van verdwenen gevangenen is volledig opgebouwd, zoals haar naam al doet vermoeden, rond een derde persoon. Ook andere verenigingen houden zich aan dit principe: geen van hen profileert zich als een vereniging van slachtoffers.⁸ Het slachtoffer is steeds de ander, hoezeer de familieleden zelf ook lijden onder de situatie. Centraal in hun acties en hun discours staat de persoon die zij vertegenwoordigen. In dit specifieke geval leidt dat tot een problematische situatie: hoe kan men een misdaad aanklagen die mensen ‘onzichtbaar’ maakt?

In 1973 stuiten de families inderdaad op groot onbegrip. Immers, de term ‘verdwijning’ heeft alleen betekenis *buiten* de clandestiene gevangenen. Binnen de grenzen van die wereld bestaan er helemaal geen ‘verdwenen personen’. De gevangenen kunnen onmogelijk getuige zijn van hun eigen verdwijning, en zolang ze in de gevangenis zitten, zijn ze ook voor hun beulen niet ‘verdwenen’.

De zoektocht van de families kent dan ook verschillende fasen. Aanvankelijk hopen ze de gevangenen nog levend terug te vinden. Geleidelijk begint het echter te dagen dat de slachtoffers weleens dood kunnen zijn; later wordt duidelijk dat er enkel lijken gevonden zullen worden – *als* er al iets wordt gevonden.⁹ Het zwaartepunt van de acties verschuift in de loop van dit proces, maar ook het discours verandert en spitst zich toe op twee belangrijke eisen: waarheid en gerechtigheid. Omdat geen van beide wordt ingewilligd, zal een derde begrip op de voorgrond treden, namelijk dat van de herinnering. De familieleden weigeren hun geliefden aan hun lot over te laten, en blijven verbeteren het verhaal van hun verdwijning vertellen aan de samenleving.

De AFDD is werkzaam op twee fronten: ze concentreert zich op administratief werk in de coulissen en voert actie in de publieke ruimte. De eerste taak bestaat erin juridische stappen te ondernemen die kans bieden op een doorgedreven onderzoek naar de gebeurtenissen. Daarnaast, en dan vooral vanaf 1977, gaan de families ook de publieke ruimte innemen: ze voeren hongerstakingen, demonstreren, en maken objecten die de burgers aan hun strijd moeten herinneren. Tijdens een van hun meest spectaculaire campagnes lieten actievoerders zich vastketenen aan de hekken van het congres. De protesten waren verboden en werden meteen gepareerd, maar de politie kon niet onmiddellijk tot arrestaties overgaan. In de chaos vonden de demonstranten tijd om voorbijgangers aan te spreken en de aandacht te vestigen op het gewelddadige verleden van het schijnbaar vredige Chili.

Het was de bedoeling van de AFDD om gebeurtenissen die officieel werden ontkend, zichtbaar te maken en onder de loep te nemen. Verder stelde de vereniging de vraag naar de plaats van het individu in het geheel – een vraag die ieder voor zichzelf, en samen met anderen, dagelijks moest zien te beantwoorden. De slogans die de AFDD gebruikte tijdens de demonstraties zeggen veel over hun houding in dat debat. De leden droegen grote plakkaats met foto’s van de gezochte personen, en als enige opschrift: ‘Waar zijn zij?’ We moeten de ‘verdwenen personen’ zoeken, zo luidde hun standpunt, omdat iedereen wel de geliefde is van iemand. Zelden speelden emoties zo’n doorslaggevende rol in een politiek verhaal. De liefde van de familieleden voor de verdwenen personen lag aan de basis van hun engagement en gaf hun acties in de publieke ruimte vorm. Dit is een toespraak die in 1991 werd gehouden:

Wij houden van hen om wat ze waren: vrij in hun denken en rechtvaardig in hun volharding. Wij houden van hen omdat ze leiders waren van volkspartijen en vakbonden, mensen die in hun beroepsleven streden voor verandering en voor het leven. De redenen waarom wij van hen houden, zijn ook de redenen waarom zij moesten verdwijnen. Zeventien jaar na deze misdaad tegen de menselijkheid doet hun afwezigheid nog evenveel pijn als de eerste dag.¹⁰

De missie van de AFDD – onderzoek voeren, misdaden aan het licht brengen, een maatschappelijk debat aanwakkeren – is in feite een politieke strijd. De moeders, vrouwen en zusters van de ‘verdwenen’ gevangenen profileren zich in de publieke ruimte als vertegenwoordigsters van politieke actoren, terwijl ze in de schaduw geheel volgens de regels van de stijl juridische aanklachten indienen.

GETUIGEN IN DE PLAATS VAN HET SLACHTOFFER

Samen met de juridische afdeling van het Vicariaat van de Solidariteit heeft de AFDD dossiers geopend met informatie over de gezochte personen – later zou men hen ‘verdwenen gevangenen’ gaan noemen. Per persoon werd een dossier opgesteld. Aanvankelijk dienden de documenten om de verdediging van de gevangenen voor te bereiden, later werden ze gebruikt om verder onderzoek in te stellen. Bij de opening van de zaken, meestal na 1989, hebben ze ook effectief een belangrijke rol gespeeld.

(10) Toespraak uit 1991 van Sola Sierra, voorzitter van de vereniging vanaf de oprichting tot aan haar dood in 1999. Archiven van de AFDD.

(5) Die geschiedenis wordt behandeld in de documentaire *La Spirale* van Armand Mattelart, Jacqueline Meppiel en Valérie Mayoux (1976).

(6) Het tijdschrift *Cultures & Conflicts* snijdt het onderwerp meermaals aan begin jaren negentig. We verwijzen in het bijzonder naar het dossier ‘Les Disparitions’, *Cultures & Conflicts* 13-14, 1994.

(7) *Familiares* of familieleden in het Spaans. Het zijn vooral vrouwen: moeders, echtgenotes, zussen, dochters. Uiteraard hebben niet alle familieleden zich aangesloten bij de *Agrupación*. Wanneer we in het artikel spreken over ‘families’, verwijzen we naar de families die lid zijn van de AFDD.

(8) De Vereniging van familieleden van politiek terechtgestelden, bijvoorbeeld, of de verschillende verenigingen van families van politieke gevangenen.

(9) Het lijkt erop dat in Chili de meeste verdwenen gevangenen illegaal zijn begraven, soms onder het grafschrift N.N. (*nomen nescio*). Maar in feite kan een verdwenen persoon ‘eender waar’ begraven worden. In een aantal gevallen werden de lichamen verast of in zee gegooid.

CHILI
Wat als de slachtoffers
spoorloos zijn?
(vervolg)

Tijdens de processen luidde de aanklacht echter niet ‘ontvoering’, want die misdaad stond niet in het wetboek. De punten van tenlastelegging waren ‘andere’: het waren willekeurige executies, of ontvoeringen onder verzwarende omstandigheden.

De AFDD beschikte over twee soorten documenten. In de eerste plaats informatiedossiers (*carpetas*) met fiches over het slachtoffer, maar ook getuigenissen over de aanhouding en eventueel over de opsluiting. Wanneer het gerecht tussenkwam, en zolang het onderzoek lopende was, werden bovendien onderzoeksdoSSIERS (*expedientes*) bijgehouden. Dat archiefmateriaal is vandaag gedeeltelijk beschikbaar voor het publiek in de *Fundación de Documentación y Archivo Ex Vicaría de la Solidaridad*.¹¹

Wie de dossiers erop naslaat, begrijpt meteen hoe moeilijk het indertijd was voor de families om hun strijd te verantwoorden. ‘Er is een misdaad gepleegd, hier is het slachtoffer, nu zoeken we de schuldige’: die vertrouwde manier van werken was geen optie. Het feit dat de lichamen nooit werden teruggevonden, wat op zich erg uitzonderlijk is, wekte argwaan. De militaire junta speelde daar handig op in en heeft het bestaan van de verdwenen gevangenen altijd systematisch ontkend. Een sleutelmoment in deze geschiedenis was de grootschalige perscampagne van 1975, in zekere zin een eerste officiële reactie op de vele vragen over het lot van de

– No+ (Nooit meer),
de leuze van het
Chileense verzet.

© Lotty Rosenfeld / Archief van het Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía (Madrid, Spanje)

niet-erkende gevangenen. Het regime nam hierin een uitgesproken negationistische houding aan: het wilde de bevolking doen geloven dat de gezochte personen naar de buurlanden waren gevlucht en elkaar daar hadden uitgemoord. Deze campagne staat bekend als ‘Operatie Colombo’ of de zaak van de ‘lijst van de 119’, en vormde een keerpunt voor de AFDD. Vanaf dat ogenblik beseften de families dat de overheid de misdaden opzettelijk toedekte en dat ze hun geliefden waarschijnlijk niet levend zouden terugvinden.

Over de benoeming van de slachtoffers bestond grote onenigheid. De overheid, die de misdadige praktijken bleef ontkennen, had het over ‘zogezegd verdwenen personen’. Erger nog, in 1977 trok de Chileense ambassadeur bij de Verenigde Naties het wettelijk bestaan van de slachtoffers in twijfel. Hij beweerde dat ze niet bestonden – dat ze nooit geboren waren. Als dan ook hun lijken niet worden teruggevonden, begrijpt men het ongeloof bij de bevolking. De belangrijkste taak van de AFDD bestond er dus niet zozeer in de misdaad aan te tonen, maar bewijs te leveren van het bestaan van de slachtoffers.

De eerste verhalen die werden opgetekend door het Vicariaat waren beëdigde verklaringen. Zo’n verklaring bevatte een aantal vaste elementen. Men deed eerst een korte mededeling, bijvoorbeeld: ‘Ik verklaar onder ede dat mijn zoon tegen zijn wil is verdwenen en dat ik op dit moment niet weet waar hij zich bevindt. Daarom vraag ik een onderzoek naar de oorzaken van zijn verdwijning en een straf voor de schuldigen.’¹² Meteen daarop volgde, zoals in een cv, een nauwkeurige beschrijving van de gezochte persoon inclusief foto, naam, geboortedatum en -plaats, en burgerlijke staat. Daarna kwam het verhaal van diens aanhouding, en aan het eind een samenvatting van de acties die al waren ondernomen om de persoon terug te vinden.

Het behoeft geen betoog, maar toch willen we dit nog even onderstrepen: wie een aanklacht durfde te formuleren tijdens de dictatuur, zelfs officieus binnen het Vicariaat, had een buitengewoon doorzettingsvermogen nodig en een uitstekende kennis van de gezochte persoon. Er moest immers een gedetailleerde fiche worden opgesteld van het slachtoffer. Parallel met de zwarte lijsten van de inlichtingendiensten creëerde de AFDD een ‘witte’ lijst om de personen die waren ontvoerd door het militaire regime weer zichtbaar te maken.

In de dossiers lezen we verhalen van mensen wiens leven op een bepaald moment volledig is omgegooid, zonder te weten wat hen precies is overkomen. Maar er zijn niet alleen de verhalen. De dossiers bevatten ook foto’s, geboorte- en huwelijkscertificaten, schooldiploma’s – diverse officiële documenten die samen een bewijs vormen van het bestaan van iemand vóór diens verdwijning. Na verloop van tijd ging men ook persoonsbeschrijvingen toevoegen waarin bijzondere uiterlijke kenmerken werden vermeld. Vandaag is dat essentiële informatie om de stoffelijke overschotten te identificeren. Herinneringen van familieleden gaan zo een fundamentele rol spelen in de samenstelling van de dossiers en de juridische procedure. De herinnering is namelijk niet alleen een manier om ‘loyaliteit’ te tonen tegenover de geliefde; puur praktisch gezien kan enkel iemand die hen heel goed kende, voldoende details geven over de slachtoffers om een aanklacht in te dienen.

(12) Stichting Documentatie en Archief Ex Vicariaat van de Solidariteit.

CHILI
Wat als de slachtoffers
spoorloos zijn?
(vervolg)

Het verhaal van de verdwijning wordt altijd door een ander verteld. Geen enkele ‘verdwenen persoon’ in Chili is ooit teruggekomen. Geen enkele kan spreken in eigen naam, zijn of haar verhaal doen, de slachtofferrol opnemen, eisen stellen. Moesten deze personen in de gevangenis de tijd hebben gehad om hun situatie in te zien en te beseffen dat ze waren ‘verdwenen’ voor de buitenwereld, dan zouden ze waarschijnlijk nooit die term hebben gebruikt. Zo spraken zij niet over zichzelf. Net daarom zijn de families zo terughoudend: ze willen in geen geval de plaats innemen van het echte slachtoffer door zichzelf als slachtoffer te profileren...

DE MOEIZAME ERKENNING VAN DE SLACHTOFFERS

... tenzij ze zich persoonlijk en rechtstreeks gekwetst voelen. Dat soort gevoelens wordt zelden tentoongespreid tijdens openbare manifestaties, maar steekt af en toe de kop op in gesprekken tussen familieleden en psychologen – met andere woorden, gesprekken waarin de families niet het ‘officiële’ standpunt van de vereniging vertolken. Het is niet zo dat zij hun gevoelens ontkennen of weigeren de slachtofferrol in te vullen, maar ze beschouwen het gewoon niet als een prioriteit.¹³

Later zouden de families met nieuwe moeilijkheden geconfronteerd worden. Bij de democratische overgang in 1989 ging de regering de term ‘slachtoffer’ officieel in gebruik nemen in hun communicatie naar de families, maar hun verzoek om gerechtigheid werd niet ingewilligd. Dat lijkt misschien tegenstrijdig, maar dat is het niet. In feite weigerde de regering de politieke dimensie van het verhaal te erkennen – niet zozeer van de misdaad op zich, maar van diens onthulling. De kwestie stelde uiteindelijk alle regeringen na 1989 voor een groot probleem: de democratische leiders zagen zich verplicht mensen naar de beklagdenbank te brengen waarmee ze de terugkeer naar de democratie hadden onderhandeld. Ondertussen, na jaren van spanningen en conflicten, zijn uiteindelijk toch processen opgestart en straffen uitgesproken. Het huidige systeem van strafvermindering veroorzaakt echter veel wrevel, omdat de schuldigen soms erg snel weer vrijkomen.

De erkenning van de slachtoffers hebben we te danken aan de publicatie van het Rapport van de Nationale commissie van waarheid en gerechtigheid (het rapport-Rettig). Dat rapport herneemt formeel wat de AFDD en het Vicariaat al jaren betogen, maar bij gebrek aan autoriteit nooit als ‘waarheid’ konden doordrukken. In 1991 wordt het laatste beetje argwaan weggenomen: men spreekt niet meer over ‘zogezegde gevangenen’ maar over ‘verdwenen gevangenen’. Nu het lot van de vermoorde mensen (volgens het rapport slachtoffers van politieke terechtstellingen) bekend is, worden maatregelen uitgewerkt om de families een schadevergoeding toe te kennen.

Het dictatoriale regime is echter niet het enige dat zwaar in de fout ging. Ook de democratische leiders hebben beslissingen genomen die de families veel kwaad hebben berokkend. Een voorbeeld daarvan is de zaak-Patio 29 begin jaren negentig. Op het algemeen kerkhof werden lichamen opgegraven, geïdentificeerd en later vrijgegeven aan de families, maar een team van buitenlandse experts stootte al snel op

(13) Ik verwijs naar het onderzoek van Elizabeth Lira dat onder andere gepubliceerd werd in *Subjetividad y Política*, Santiago: ILAS, 1997.

fouten in het onderzoek. De regering besloot de zaak in de doofpot te stoppen. Onder het presidentschap van Michelle Bachelet kwam alles aan het licht: de lichamen waren onder een valse identiteit begraven. Bachelet verzocht om een tegenexpertise, maar het kwaad was al geschied. Deze nieuwe tragedie heeft het rouwproces van de families danig in de war gestuurd. In 2011 werden zij door de staat dan ook vergoed voor de fouten in het identificatieproces. De voorzitter van de AFDD, Lorena Pizarro, toonde zich tevreden met deze belangrijke beslissing ‘voor al wie slachtoffer werd van gedwongen verdwijningen en politieke terechtstellingen, en eronder heeft geleden – het is een belangrijke beslissing voor ons.’¹⁴

© Luis Navarro

DAAR ZIJN GEEN WOORDEN VOOR

De beulen hebben zo hun eigen manier om over de gebeurtenissen te spreken. De uitdrukking ‘verdwenen gevangenen’ komt niet van hen, zoveel is duidelijk. In Chili zijn het in de eerste plaats de AFDD en het Vicariaat van de Solidariteit die de misdaden hebben benoemd. De dossiers die zij opstelden, zijn later gebruikt om via een officiële procedure het statuut van de slachtoffers vast te leggen. Dat proces werd opgestart onder de eerste democratische regering en afgerond onder de tweede.¹⁵ Tegelijkertijd voerden verenigingen van familieleden uit verschillende landen hun internationale acties op. Sinds 23 december 2010 is zo de ‘Internationale conventie ter bescherming van personen tegen gedwongen verdwijning’ van kracht, een verdrag dat ook de Chileense staat ondertekende.

In een tijd van dictatuur waarin de leugen regeert, is het van cruciaal belang om de slachtoffers te erkennen en correct te benoemen. De familieleden van de verdwenen gevangenen hebben natuurlijk geen exclusief recht op de term ‘slachtoffer’, die steeds op een andere manier wordt ingevuld. In de Chileense context zijn de burgers echter gaan reflecteren over dat wat hen verbindt met de ander. De valorisatie van de familieband tijdens manifestaties heeft hen aan het denken gezet. De Chilenen zien nu in dat de protesterende moeders, echtgenotes en dochters zich nooit hebben laten afschrikken door het militaire bewind. Door de jaren heen zijn deze vrouwen blijven vertellen over hun geliefden en hebben ze belangrijke vragen gesteld aan de samenleving. De vraag naar het lijden werd bijvoorbeeld herhaaldelijk gesteld – en bleef onbeantwoord. Maar de meest prangende politieke vraag is wel deze: waarom heeft de staat deze mensen doen verdwijnen? Wie waren zij? Het waren mannen en vrouwen die ‘vrij waren in hun denken en rechtvaardig in hun volharding’.

– Mis opgedragen aan de gevangenen en verdwenen personen in Santiago: naasten van de slachtoffers in de Recoleta Franciscanakerk, 15 september 1979.

(14) Lorena Pizarro op Radio Cooperativa, op 5 december 2011.

(15) In 1996 publiceerde de Nationale commissie van waarheid en gerechtigheid een tweede rapport over de slachtoffers van schendingen van mensenrechten en politiek geweld.